

SOCIALPSYKOLOGISKE REFLEKSIONER OVER ET REGELRANDZONEFELT

Anne Maj Nielsen¹ og Charlotte Mathiassen²

I denne artikel diskuterer vi det fælles genstandsfelt for de tre etablerede forskningsfelter kriminalitet, resocialisering og totalinstitutioner. Diskussionen er baseret på socialpsykologiske perspektiver på fremtrædende tankefigurer, der indgår i forskning i kriminalitet, resocialisering og totalinstitutioner. Ud fra diskussionen karakteriserer vi det fælles genstandsfelt som sammenhænge, hvor forskellige samfundsmæssige, kulturelle og/eller juridiske regelsystemer støder sammen, og hvor de deltagende personer må forholde sig til forskellige regelsystemer samtidig. Dette genstandsfelt kalder vi regelrandzoner. Endelig karakteriserer vi nogle udfordringer i regelrandzoner og rejser spørgsmål om nogle mulige implikationer for forskningen i dette felt.

Nøgleord: Socialpsykologi, Social integration, Resocialisering, Kriminalitet, Regelrandzoner

Indledning

Kriminalitet, resocialisering og totalinstitutioner er forskningsfelter, som beskæftiger sig med spørgsmål om social og samfundsmæssig socialisering, opdragelse og deltagelse. Den samfundsmæssige socialisering, opdragelse og deltagelse er blevet kaldt *social integration* (Durkheim, 1975), og teorier om social integration er blevet betragtet som forslag til forklaringer på *den sociale integrations problem* (Andersen & Mørch, 2000). Man kan betragte forbindelsen mellem socialpsykologiens tilblivelse og udviklingen i den sociale integrations problem som et gensidigt indre forhold (ibid.). I denne artikel diskuterer vi forskning i kriminalitet, resocialisering og totalinstitutioner reflekteret i forhold til netop socialpsykologiens diskurser om den sociale integrations problem.

Genstandsfeltet *kriminalitet* er etableret som forskningsfeltet *kriminologi*, der undersøger og udvikler viden og teorier om kriminalitet, herunder års-

1 Anne Maj Nielsen er psykolog, ph.d. og lektor msk ved Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet. Email: amn@edu.au.dk.

2 Charlotte Mathiassen er psykolog, ph.d. og lektor ved Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet. Email: cham@edu.au.dk.

ger til og virkninger af kriminalitet, men også af samfundsmæssige indsatser mod kriminalitet i form af fx straf og forebyggelse. Genstandsfeltet *resocialisering* dækkes af forskning i socialisering, læring og udvikling og dermed forskningsfelter som sociologi, psykologi, pædagogik og i de senere år også etnografi, antropologi og lignende discipliner. *Totalinstitutioner* udforskes også gennem disse mange forskellige discipliner, og på dette felt undersøges eksempelvis institutionstyper som hospitaler, døgninstitutioner, kostskoler og fængsler. Det er tre genstandsfelter, som udforskes gennem mange forskellige fagdiscipliner og med anvendelse af forskellige former for teorier og metoder. Samtidig med denne diversitet tegner der sig også et fælles genstandsfelt i denne forskning. Det fælles genstandsfelt omfatter forskning i, hvordan personer i kriminelle eller potentielt kriminelle miljøer og også professionelle, der arbejder i disse miljøer, oplever og orienterer sig i forhold til både mulige veje ind i og ud af kriminalitet og totalinstitutioner, og de krav til resocialisering, disse muligheder er forbundet med. Dette forskningsfelt betegner vi som *regelrandzoner*.

Regelrandzoner er sammenhænge, der afgrænses gennem potentielle brud – dels med loven og dels med subkulturers regler og værdier, der bl.a. kan være defineret i forhold til juridisk lov ved at opponere mod den eller ved at udfordre og konsekvent bryde visse love.

Hvad karakteriserer regelrandzoner som forskningsfelt? Regelrandzoner er sammenhænge, hvor forskellige samfundsmæssige, kulturelle og/eller juridiske regelsystemer støder sammen, og hvor de deltagende personer *må forholde sig til forskellige regelsystemer samtidig*. I en regelrandzone udfordre to eller flere eksplicitte og modsatrettede regelsystemer forestillingerne om, hvad der er det rette at opleve, føle, mene og gøre. At der er tale om eksplicitte regelsystemer vil sige, at der er tale om enten juridiske regler, dvs. love, eller subkulturelle regler i form af fx eksplicitte værdi- eller tros-systemer med dertil knyttede ritualer for handling, adfærd, sprogbrug. Desuden omfatter disse eksplicitte regelsystemer også eksplicitte sanktionsregler og retningslinjer for straf, fx eksklusion, fysiske overgreb eller andet.

Forskningen i regelrandzoner undersøger fra forskellige perspektiver *den sociale integrations problem* i grænsefelter mellem legale og kriminelle regler og orienteringer. Det er en væsentlig interesse i denne forskning at undersøge, hvordan personer i den aktuelle regelrandzone oplever (fx føler, tænker, vurderer) og handler. Det betyder, at denne forskning dermed også undersøger, hvordan forskellige kræfter bliver afgørende for, hvordan personer orienterer sig, og hvilke regler, normer og værdier der kommer til at regulere deres handlinger og praksis. Spørgsmål om, hvad der får betydning for personers orienteringer og handlinger i samfundet, er også helt centrale i socialpsykologien, og i løbet af denne disciplins historie tegner der sig nogle karakteristiske grundforståelser: diskurser, som også ser ud til at være karakteristiske inden for forskning i regelrandzoner. Vi indleder artiklen med en introduktion af den rammeforståelse om social integration, der danner

grundlag for artiklens udvalg af redegørelser og diskussioner. Derpå gør vi rede for begreber om kriminalitet og teorier om og forståelser af forhold mellem kriminalitet og straf, og det følges op med en kort skitsering af nogle af de historisk indflydelsesrige forklaringer på kriminalitet. På det grundlag ser vi på spørgsmålet om den sociale integrations problem som omdrejningspunkt for såvel socialpsykologien som en del af forskningen i kriminalitet, resocialisering og totalinstitutioner. Diskussionen fører frem til en drøftelse af, hvilket potentiale der kan være i at betragte dette felt som regelrandzoner, og afslutningsvis overvejelser om, hvorvidt der i forskningen i dette felt er etableret, hvad man med hjælp fra Løgstrups begreb kunne kalde særlige urørlighedszoner. Begrebet betegner det fænomen, at den enkelte vil opleve det pinligt, hvis man bevæger sig ind i urørlighedszonen, eksempelvis med ønske om at få uddybet vedkommendes motiver for en given handling:

Respekten for urørlighedszonen i den saglige behandling [og] gør sit til at hindre eller i hvert fald at mindske den mulighed, at åbenheden får karakter af blottelse og pinlighed. (Løgstrup, 1982, p. 166)

Overført til vores område betyder det her, at man kan overveje, om forskningen også vurderer, at visse områder er for pinagtige eller potentielt krænkende at udforske.

1. Social integration

Durkheim definerede begrebet 'social integration' inden for sin sociologiske forståelse af samfundet som en organisme (Durkheim, 1975). Den sociale integration betegner, "I hvor høj grad individet har accepteret samfundet som en selvstændig realitet, og i hvor høj grad det er ført ind i den kollektive bevidsthed" (ibid. p. 20). Durkheim betragtede samfund som organismer, der kunne være velfungerende, dvs. hvor alle deltagere var socialt integrerede, eller som kunne være anormale. Hvis individet enten var underlagt kollektive tryk i for høj grad, så der var meget ringe mulighed for personlig udfoldelse, eller hvis individet ikke følte sig tilknyttet samfundet eller dets kollektive bevidsthed, var samfundet anormalt, og i sådanne samfund fandt Durkheim, at der var større forekomst af selvmord end i velfungerende samfund. Andre former for destruktive handlinger, hvoraf nogle hører under straffeloven og dermed betragtes som kriminelle, kan være resultat af samfundsmæssig anomi, dvs. træk, der karakteriserer de anormale samfund. Samfundets indsatser til begrænsning af kriminalitet er i det perspektiv tiltag, der har som formål at integrere individet i samfundet og dermed opretholde samfundets organisme.

Andersen og Mørch (2000) tager udgangspunkt i den samme grundforståelse, som Durkheim talte for, nemlig at samfundsmæssige behov for

særlige former for viden genererer forskning, forskningsfelter og discipliner. Socialpsykologien bliver ifølge Andersen og Mørch til som disciplin i forhold til samfundsmæssige behov for viden om socialisering og resocialisering med henblik på social integration af individer i samfundet. Deres analyse viser forskellige diskurser om social integration gennem tiden. I dette perspektiv er Durkheims teori om samfundsmæssig anomi et bidrag til disse diskurser.

2. Kriminalitet og straf

I et sociologisk perspektiv kan fænomenet kriminalitet begribes som en bestemt form for social deltagelse, der bryder de samfundsmæssige regler, der gennem juridiske bestemmelser er defineret som strafbare. I kraft af sådanne lovbrud og de straffe, de kan medføre, synliggøres samfundsmæssige love, regler og normer. I denne forståelse opretholdes og udvikles den kulturelle sammenhængskraft gennem socialisering og kvalificering af samfundsdeltagerne til at deltage i kultur- og samfundsaktiviteter. Når samfundsdeltagerne bryder de definerede regler for social orden, danner kulturens værdisystemer grundlag for, hvilke tiltag der vurderes som relevante og nødvendige i forsøg på at genoprette den samfundsmæssigt set acceptable sociale orden. Det kan være i form af fx særlige straffereformer eller tiltag til socialisering eller resocialisering gennem organiserede indsatser såsom totalinstitutioner og andre interventionsformer – eksempelvis opdragelse, uddannelse eller rådgivning.

Durkheim siger et sted følgende om opdragelsens mål:

Man kan sige, at der i os alle eksisterer to væsener der, selvom de kun er adskillelige ved abstraktion, ikke desto mindre er adskilte. Det ene består af alle de sindstilstande, som kun har med os selv og med vort personlige liv at gøre. Det er det man kunne kalde det individuelle væsen. Det andet er et system af ideer, følelser og vaner, som i os ikke udtrykker vores personlighed, men den eller de forskellige grupper, vi tilhører; det er sådanne som religiøs tro, moralsk tro og praktik, nationale eller professionelle traditioner, og alle slags kollektive meninger. I deres helhed danner de det sociale væsen. At skabe det væsen i hver enkelt af os er opdragelsens mål. (Durkheim, 1975, p. 91)

Durkheims tanker om opdragelse er forbundet med hans sociologiske perspektiv på samfundet, på social orden og på den enkeltes bidrag til opretholdelse af den sociale orden gennem socialisering og opdragelse (ibid.). I Durkheims betoning af samfundet som et organisk system er institutioner som skoler og fængsler nødvendige elementer, der har deres funktioner i forhold til samfundets helhed. Som det fremgår af citatet, lagde han vægt på opdragelsen og dens betydning for det enkelte menneskes opfattelser og

orienteringer som led i dette menneskes socialisering til særlige grupper og de overbevisninger, værdier og vaner, der er væsentlige i den pågældende sociale gruppe. I dette perspektiv socialiseres individer til noget særligt i det arbejdsdelte samfund, og samtidig er den samfundsmæssige sammenhængskraft og sociale orden afhængig af, at alle individer kan forholde sig til nogle grundlæggende regler og krav i det pågældende samfund.

Kriminalitet, og hvad der karakteriseres som kriminelle handlinger, må derfor også forstås som et historisk og samfundsmæssigt fænomen, der konstrueres via juridiske bestemmelser, dvs. lovgivning, og gennem praksisser er forbundet med lovgivning i form af eksempelvis retskrav, sagsbehandlinger og domfældelse. Da sådanne bestemmelser og praksisser varierer og forandrer sig gennem tiden og på tværs af kulturer og traditioner, vil handlinger, der betragtes som kriminelle og dermed kriminalitet, også forandre sig. Det vil variere, hvem der kan betegnes som 'kriminelle'. Den kriminelle er med en parafrase over Berger & Luckman (1967) et samfundsskabt fænomen eller med inspiration fra fx Christie (2004) socialt konstrueret. Den sociale konstruktion af kriminalitet vedrører, at selve grundlaget for kriminalitet er konstrueret af mennesker i kraft af juridisk bestemte love. Disse love definerer altså, hvad der er kriminelt, og dermed hvilke menneskelige praksisformer der kan karakteriseres som sådan. På samme tid definerer og vedligeholder sådanne praksisformer netop, hvad der i en given historisk epoke betegnes som kriminelt i det samfundsmæssige hverdagsliv.

De lovmæssigt definerende praksisser kan være i form af politi, der patrullerer gaderne for at standse trafikanter, der ikke overholder færdselsreglerne, det kan være opsætning af videoovervågning og andre overvågningssystemer med dertil knyttede kontrollører og mange andre kriminalitetsrelaterede socialt konstruerede systemer og dertil knyttede praksisser.

Disse sociologiske perspektiver på kriminalitet og straf beskæftiger sig ikke med det enkelte menneskes motiver og begrundelser for at handle kriminelt. Det har været en grundlæggende del af psykologiens forskningsfelt at undersøge og udvikle forklaringer og teorier om, hvorfor mennesker handler, som de gør. Vi går ikke nærmere ind i hele motiv-forskningen i denne artikel, men inddrager udelukkende socialpsykologiens diskurser om social integration. Disse diskurser omfatter forskellige teorier om, hvordan mennesker som sociale væsner og samfundsdeltagere udvikler særlige motiver og begrundelser for deres handlinger, og hvordan det er relevant at intervenere for at resocialisere personer, der orienterer sig væk fra og i modsætning til samfundets love.

Straffende institutioner som fængsler og 'opdragelsesanstalter' kunne fra socialpsykologisk perspektiv begrundes med teorier og diskurser om, at den enkelte person skulle lære at underlægge sig samfundets/fællesskabets regler og normer (Andersen & Mørch, 2000). Inspireret af den behavioristiske tradition kunne man opdrage barnet til de rette normer ved i det sociale miljø at kontrollere dets handlinger og henholdsvis straffe de forkerte og inspirere til de rigtige

attituder og indstillinger. Socialpsykologiske diskurser med fokus på attituder, holdninger, normer og opdragelse kan ses i forhold til samfundsmæssige behov for kontrol og opdragelse – dels af kommende generationer og dels af samfundsdeltagere, der ikke bidrager til samfundets sammenhængskraft.

De straffe, som samfundsmæssigt er besluttet som sanktionen for kriminelle handlinger, kan udmøntes forskelligt, og formålet med at straffe er blevet udlagt på flere måder (Nielsen, 2006). Populært sagt kan straffe både have som formål at hævne og at afskrække. I hævn-formålet ligger flere ting: dels at påføre den dømte et onde og dels at sikre en social retfærdighed. At påføre den dømte et onde vil sige, at det skal 'koste noget' at have brudt loven, og at der i symbolsk form skal betales tilbage til samfundet. Det kan være i form af penge ved lovbrud, der medfører bødestraf, eller det kan være i form af tid ved lovbrud, der kan føre til fængsling. Det påførte onde i juridisk bestemte straffe skal også demonstrere, at det ikke er muligt at 'slippe godt fra' at bryde loven. Dette kan begrunde, at evt. skadelidte kan afholdes fra at hævne sig på egen hånd gennem selvtægt, eftersom retssystemet påtager sig at straffe den givne overtrædelse.³ Den afskrækkende virkning er forbundet med straffens mulige påvirkning af de potentielle lovbrudere i samfundet, som ser eller hører om straffen og derfor vælger at undlade at handle kriminelt for dermed at undgå risiko for straf.

De forskellige traditioner for resocialiserende tiltag i fængslerne ser også et nyttepotentiale i straf, fordi man kan påvirke de straffede under afsoning (Andrews & Bonta, 1998; Ward & Maruna, 2007). Christie har i sin forskning været optaget af den dømtes perspektiv og ret konsekvent beskrevet straffen som et onde (fx 2004); her fokuseres på den dømtes oplevelse af straffens virkninger og ikke på straffens samfundsmæssige funktioner. Det kan diskuteres, om det fortrinsvis er forskellige faglige perspektiver, der er på spil her, eller om der også er forskellige politiske ideer om, hvad straffe skal og bør være.

I de skandinaviske lande kan straf alt afhængigt af alder fuldbyrdes i sikrede institutioner, fængsel eller arresthus. Den kriminelle lavalder varierer i forskellige lande, og i Danmark drøftes det aktuelt at sænke den kriminelle lavalder fra de nuværende 15 år. Som noget særligt i Skandinavien kan straf også fuldbyrdes i mindre restriktive sammenhænge (eksempelvis samfundstjeneste, fodlænke eller med tilsyn i regi af kriminalforsorgen i frihed, KIF) (Nielsen, 2006). I det følgende vil vi imidlertid fokusere på fængslet som totalinstitution og ser ikke nærmere på andre former for straffe.

3 Desuden er selvtægt heller ikke lovligt.

3. Straf – og fængslet som totalinstitution

Fængslet og andre lukkede institutioner kan med Goffmans (1967) begreb karakteriseres som *totalinstitution* (se også Hamre, 2015, i dette nummer). Totalinstitutioner er et teoretisk funderet begreb om institutionstyper, der konstrueres med særlige regler og praksisser for livet inden for institutionens rammer. Institutionerne er ‘totale’, fordi beboeren under opholdet skal leve hele eller næsten hele livet inden for institutionens fysiske, organisatoriske og diskursive rammer. Goffman definerede begrebet ud fra undersøgelser af hospitalspraksisser, og begrebet er siden blevet anvendt om mange andre former for institutioner, hvor mennesker tilbringer hele døgnet, og hverdagen lægges til rette af professionelle med særlige opgaver og rettigheder til at bestemme på andres vegne.

Valget af den institutionaliserede sanktionsform afspejler en forståelse af straffen som noget, der skal fuldbyrdes i en særlig form for institutionel organisering. I det følgende vil vi kort redegøre for dele af fængslets historiske udvikling primært med udgangspunkt i Smith (2002; 2003). Den institutionelle organisering af straffen har udviklet sig historisk fra korporlige straffe i 1600-1700-tallet, der i midten af 1700-tallet i Danmark også sideløbende blev institutionaliseret i et landsdækkende fængselsvæsen (Smith, 2003). Den type fængsler, vi kender i dag, er udviklet på baggrund af amerikanske versioner af de moderne fængsler i begyndelsen af 1800-tallet, nemlig henholdsvis Auburn-systemet og Pennsylvaniasystemet (Smith, 2003). I Auburnsystemet havde fangerne i løbet af dagen tilladelse til at arbejde i fællesskab, men i tavshed. I det lidt senere Pennsylvaniasystem blev al tid brugt i isolation i cellen – også arbejdstiden. Ideen med fængslet var isolation, disciplin og hårdt arbejde.

Da man i sin tid drøftede, hvilket fængselsystem det moderne fængselsvæsen i Danmark skulle benytte, var der ikke enighed. Dog var man enige om, at den moralske forbedring af fangerne skulle være i højsædet. I Pennsylvaniasystemet var religionen central. At arbejdet var nyttigt, var klart, men den moralske forbedring i form af en religiøs påvirkning via gudstjenester og jævnlige besøg af fængselspræsten i cellen var helt afgørende (Smith, 2002, p. 118). Der var med andre ord tale om en afsøning i isolation under vedholdende religiøs påvirkning. Denne udformning af straffen sås i Danmark i Vridsløselille, der blev bygget efter panoptiske principper, så overvågningen af fangerne kunne være total. Opførelsen af en kirke efter panoptiske principper betød, at fangerne sad isolerede i hver sin boks og hørte præsten prædike. Også skolen opførtes som sådan. Alt sammen med det formål, at det ‘moralsk fordærvede individ’ skulle vende tanken indad og med hjælp fra religiøs påvirkning i sin isolation forbedre sig. Ensomheden var i Pennsylvaniamodellen med andre ord forudsætningen for, at religionen kunne gøre sin rette indflydelse gældende. I og med isolation blev det ifølge fortalerne for dette system

også muligt at tage individuelle hensyn. Det vil sige, at der var en anerkendelse af individuelle forskelligheder og deraf følgende behov for, hvad man med mere moderne terminologi kunne kalde differentieret indsats, uden at fangerne kunne se eventuel forskelsbehandling. Uanset hvordan det rent faktisk var muligt at udforme tankerne i datidens konkrete fængselspraksis, så skulle straffen, for tilhængerne af Pennsylvaniamodellen, være individualiseret og tilpasset den enkeltes personlighed, hvorigennem det individuelle sind skulle ændres via selvransagelse.

Fortalerne for Auburnsystemet, hvor fangerne kunne arbejde i fællesskab, var i sagens natur modstandere af den gennemførte afsondrings- eller isolationsstænkning. De mente ikke, at problemet var den moralsk fordærvede eller onde vilje. Det, som skulle styrkes, var viljens kraft (ibid., p.123).

Dermed var det ikke hele personligheden, der så at sige skulle ommøbleres. Der var sider af personen, som skulle styrkes i moralsk forsvarlig retning, hvilket krævede, at forholdene i anstalten ikke adskilte sig fuldstændigt fra forholdene udenfor. Endvidere mente fortalerne for Auburnsystemet blandt andet, at det var en kunstig ændring af personen, der ville finde sted i Pennsylvaniasystemet, hvorfor der ikke ville være tale om en varig ændring. Tværtimod ville eventuelt opnåede ændringer deformeres igen i mødet med den virkelige verden uden for anstalten.

Endvidere påtalte kritikere, at isolationsfængslingen ikke ville have den skræmmende effekt på danske fanger, som man håbede, hvilket de tilskrev nationalkarakterens 'flegmatiske grundtone' (ibid., p. 123). Derudover var Pennsylvaniasystemet dyrt at konstruere.

Auburnsystemet muliggjorde en anden form for produktion. Her kunne fangerne jo opholde sig samlet, og dermed kunne der etableres en anden indkomstkilde. Og de ville, om end der var et tavshedskrav, ikke blive isoleret i samme grad som tilfældet var i Pennsylvaniasystemet.

I Danmark var der med andre ord ikke enighed om, hvilket system der skulle foretrækkes, og kompromisset blev, at Auburnsystemet skulle tages i anvendelse over for de langtidsdømte mænd (Horsens tugthus, 1853), og at de dømte med op til 6 års fængsel skulle i det stramme regime med fuldstændig isolation (Vridsløselille forbedringshus, 1859). Med Smiths ord havde "De nye fængselsprincipper [...] realiseret en moderne kamp mod moralsk forfald, og bar dermed et håb om en bedre verden – også i en dansk kontekst" (Smith, 2002, p. 128). Datidens fængselskommission var særligt tiltalt af Pennsylvaniasystemet, som i udpræget grad havde religion som såvel mål som middel i forbedringen af fangerne. Både de to institutionsformer som her beskrevet og isolationstanken har præget de følgende mange års indretning af fængselsvæsenet (Smith, 2002;2003). Vridsløse statsfængsel fungerer stadig, om end dets afløser er under etablering på Falster med forventet ibrugtagning i 2016. Horsens statsfængsel fik først sin afløser, da det nye Østjyllands fængsel blev indviet i 2006, altså efter næsten 150 år. Hvad angår isolationstanken, var det først i 1930'erne, at man ophørte med at lade dette princip styre (Smith, 2002).

Det danske fængselsvæsen har med andre ord været kraftigt inspireret af tankerne fra USA, og disse har haft en markant indflydelse på den måde, som afsoningsformerne fungerer på helt op til i dag.

Kontrolformer

Der er forskel på både fængslingsrater⁴ og institutions- og fængselspraksis globalt. Imidlertid varierer fængsels- og institutionspraksisser også nationalt og institutionsinternt. Der er forskel på praksis afhængigt af sikkerhedsniveau, men også afhængigt af, hvilken kultur der er fremherskende på en given afdeling.

For så vidt angår kontrolformer har Pratt (2008a; 2008b) argumenteret for, at forholdene i Norden adskiller sig fra resten af verden, hvilket han betegner 'Scandinavian exceptionalism'. Dette begrundes han med lavere nationale fængslingsrater⁵ og det, han betegner som forholdsvis humane betingelser i fængslerne. Dette er blevet drøftet i Ugelvik og Dullum (2012), hvor Pratts antagelser bliver udfordret med henvisning til en række forhold i skandinaviske fængsler, som ikke indgår i Pratts karakteristik og derfor ikke i sammenligningen. Man kan eksempelvis problematisere, om fangers adgang til sundhedsydelse er så ringe, at det reducerer gyldigheden af den nævnte karakteristik af de skandinaviske fængsler som 'humane'. Og at de skandinaviske fængsler dermed i visse forhold er mindre exceptionelle, end Pratt i første omgang beskriver. I Danmark har Dagbladet Information (2015) eksempelvis haft en grundig gennemgang af netop fangers adgang til sundhedssystemet, og her fremgår det, at fanger ikke har samme adgang til og kvalitet i behandlingen, som borgerne har i samfundet i øvrigt.

Nogle af de forhold, der er specielle for flere nordiske lande, omfatter de særlige former for åbne fængsler, der er helt anderledes end 'low security-fængsler' i andre lande, et nært samarbejde mellem fængsler og andre velfærdsinstitutioner som for eksempel uddannelsessteder samt det forhold, at kvinder og mænd i flere nordiske lande har mulighed for at afsones i samme fængsel og på samme afdeling.⁶ Det er en aktuel diskussion, hvorvidt og hvordan Skandinaviens fængselsystem er markant anderledes og dermed 'exceptionelt', og der er, som det fremgår, ikke enighed – muligvis er der enighed om, at svaret er et 'både-og'. Derudover er der forskellige fængsels- og rehabiliteringspraksisser i de forskellige skandinaviske lande, som en generel model over 'Skandinavien' ikke kan tage fuldt højde for.

4 Angiver, hvor stor en andel af befolkningen, der er i fængsel.

5 Lavere fængslingsrater vil sige, at der i Skandinavien er relativt færre personer i fængsel på et givet tidspunkt i forhold til den samlede befolkning end andre steder – der er ganske vist mange fængslinger, men i Skandinavien relativt korte domme, så de fængslede bevæger sig hurtigt ind og ud igen af fængslerne.

6 En praksis, som imidlertid er under ændring i flere af disse lande.

Resocialisering som genoprettelse af den sociale orden

I dagens fængsler og ungdomsinstitutioner i Skandinavien er der sket meget siden 1800-tallets struktur og praksis, om end denne som skildret har haft markant indflydelse. Ønsket om, at de dømte skal blive i stand til at leve et kriminalitetsfrit liv efter afsoning, er fortsat af stor betydning, men søges gennemført med andre midler end det, som blev skildret ovenfor, hvor religionen var af så udpræget betydning og isolationstanken ligeså. Kriminalforsorgen har som led i straffuldbyrdelsen en forpligtelse til at tilbyde uddannelse, relevant arbejde, behandling for stofmisbrug, men også behandling generelt. Herudover tilbydes diverse programmer såsom det kognitive færdighedsprogram, voldsforebyggelsesprogram, Styrk og Vinn og Nye veje. (Kriminalforsorgen.dk; KRUS.no). Det varierer mellem de skandinaviske lande og i en vis udstrækning også mellem forskellige fængsler, hvorvidt sundhedspersonale er ansat i det enkelte fængsel eller hentes ind udefra. Endvidere foregår flere af de ovennævnte aktiviteter i samarbejde med de relevante myndigheder for uddannelse, sundhed m.m.

Tanken om, at mennesker, der har begået kriminelle handlinger, har brug for resocialiserende programmer og andre personrettede tiltag, kan forstås som en særlig udmøntning af ønsket om at genoprette social orden. Og den ide er forbundet med nogle særlige opfattelser af, hvordan mennesker er og bliver til som sociale væsner. Det, som med en ældre formulering blev udtrykt som et ønske om, at den enkelte skal 'forbedre sig', således at vedkommende på mere passende måde kan vende tilbage til et liv i den del af samfundet, som ligger uden for fængslet, vil med begreber fra den omtalte forskning blive betegnet som 'resocialisering' eller 're-integration'.

I dette perspektiv opretholdes social orden gennem håndhævelse af juridisk bestemte regler og ved hjælp af sanktioner med forskellige former for straffe. Når en person er blevet idømt en straf og gennemgår denne, har personen i princippet afsonet sin 'gæld' til samfundet og kan dermed (ligeledes i princippet) efterfølgende indgå i den sociale orden på ny.

Afgrænsningen af kriminalitet sker i forhold til juridiske love. De juridiske love omfatter nogle former for sociale regler, men mange af de regler, normer og forståelsesformer, der bidrager til at opretholde social orden og sammenhængskraft, er ikke omfattet af juridiske bestemmelser. Disse former for sociale værdier videreføres og forandres gennem samfundets kulturer, institutioner og organisationer, som deltagerne lærer at kende og forholde sig til gennem det, der i sociologien og socialpsykologien blev betegnet som socialisering (og som i andre dele af psykologien og i pædagogikken har været betegnet som læring, relationel udvikling, opdragelse og dannelse).

I den udstrækning, forskning i kriminalitet og totalinstitutioner har haft primært fokus dels på, at de mennesker, som begår kriminelle handlinger, bryder love, og dels på totalinstitutioner som virkemidler til resocialisering (eller mangel på samme), så er der risiko for, at de dømtes samlede liv og hidtidige livssituation og socialisering forsvinder ud af syne. Dermed bliver

det ikke muligt at undersøge eller tilbyde vejledning, der i praksis kan socialisere mennesker, der begår kriminelle handlinger (eller deltagere i potentielt kriminelle miljøer) i retning af mere legitime former for samfundsdeltagelse, som de selv kan se mening med. Her kan forslaget om at betragte feltet som regelrandzoner, der berører hele en persons liv, måske bidrage til at åbne nye muligheder og perspektiver i forskning og praksis.

Dette vender vi tilbage til i drøftelse af forbindelser mellem regelrandzoneneforskning og socialpsykologiens diskurser. Først vil vi kaste et historisk blik på forskningstraditioner vedrørende kriminalitet for blandt andet at se, om fokus på mennesker, der begår kriminalitet, har været rettet primært mod deres orientering i forhold til love – eller også mod andre livsforhold. Historisk set har man betjent sig af flere forklaringsformer, hvoraf vi nedenfor blot opridsrer enkelte med henblik på at give et indtryk af variabiliteten i forklaringsmåderne. Endvidere er formålet at opridsre det, man kunne kalde ‘rødder’ til eller forløbere for de nutidige måder at drøfte grunde til kriminalitet på og at skitsere nogle ophav til nutidens resocialiseringspraksisser.

4. Lynhistorik

Allerede i den tidlige forskning i kriminalitet var der, hvad man kan kalde ‘diskursive kampe’ om, hvordan man skulle forstå de mennesker, som begår kriminelle handlinger. Forskningen omfattede bl.a. Lombrosos (1876) teori om ‘forbrydermennesket’, der antog, at den individuelle biologi disponerede for ‘kriminelt adfærd’, hvilket betød, at det at være kriminel kunne være medfødt. Den kriminelle person havde en række fysiske tegn på degeneration, som korresponderede med psykiske degenerationstegn (Hauge, 2001). Lombrosos ide var, at der er særlige områder i hjernen, som disponerer for kriminalitet, og disse områder, mente han, kunne aflæses i kraniets form, så målinger af kraniet kunne benyttes til at forudsige risiko for kriminalitet. Disse forklaringsforsøg var i modsætning til datidens sociologiske perspektiver, eksempelvis Quetelets og Mayhews, der forstod de såkaldte ‘farlige klassers’ livsførelse som en konsekvens af deres miljø (ibid., p. 29). En tilgang, der altså allerede dengang anerkendte, at der er en indre sammenhæng imellem individet og de livsbetingelser, som individet lever under.

Lombroso derimod havde en evolutionistisk tænkning, hvilket betød, at man i forbryderen kunne finde spor af tidligere trin i evolutionen, altså et genetisk tilbageslag; det atavistiske menneske havde både fysiske og mentale træk, der karakteriserede individer på et tidligere, evolutionært udviklingstrin. Dog modererer Lombroso senere sine antagelser om, at alle årsager skal findes i det enkelte individ. Han anerkendte nu,⁷ at det også kunne skyldes

7 Efter kritik fra den franske skole inden for kriminologien.

eksempelvis dårlige levevilkår (Hammerlin, Mathiassen & Strand, 2006). Lombrosos arbejde stimulerede – om end det var kritiseret – både til en individcentreret kriminologisk forskning og en mere miljøbaseret forskning.

Morel var en anden central bidrager på denne tid. Han beskrev ifølge Sonne (2006) degenerationsteorien, der dækker over en progressiv degeneration, som afsluttes med, at slægten uddør. Imidlertid betyder degenerationen, at slægten undervejs har øget risiko for sindssyge og forbrydelse, hvorfor der antages at være sammenhæng mellem disse forhold. Denne degenerationsteori var indflydelsesrig et stykke ind i 1900-tallet. Prichard beskrev i 1835 lidelsen ‘moral insanity’, der sammen med degenerationsteoriene kan forstås som forløbere for det, der i nyere tid betegnes psykopati (Cleckley, 1964; Hare, 1998; 1998a; 1999). Disse teorier placerer årsagen til, at der begås kriminelle handlinger, i individets afvigende personlighed. I den sociologiske del af litteraturen er Durkheims funktionalistiske samfundsteori ifølge Balvig (2015)⁸ central med anskuelsen af kriminalitet som en samfundsmæssig nødvendighed. Durkheim argumenterede imod den tanke, som den italienske skole fremførte, nemlig at man fødes som forbryder (Durkheim, 1975, p. 53). Endvidere er Durkheim kendt for sine teorier om kriminalitetens og straffenes sydebukfunktion og som allerede nævnt for sin betoning af anomiens (normløshedens) betydning. I Durkheims teori er det centralt, at disse forhold hænger sammen med arbejdsdelingen i samfundet, samt med hvilken sammenhængskraft der præger et givent samfund.

I forbindelse med industrialiseringen og urbaniseringen i USA var der en stigning i antallet af kriminelle handlinger, og dette førte til udvikling af en række sociologiske teorier om kriminalitet, bl.a. Robert Mertons teori, der funderes på en antagelse om, at samfund er domineret af et ønske om at opnå materiel velstand. Det opnås via uddannelse og hårdt arbejde. Imidlertid har de dårligst stillede grupper ikke mulighed for at få adgang til eksempelvis uddannelse, og derfor bliver kriminelle handlinger den alternative vej til velstand og succes (Merton, 1957).

Med denne noget reducerede lynvisit i de historiske rødder er det overordnede billede, at tidligere diskurser om kriminalitet har haft fokus enten på den enkelte kriminelle som ansvarlig, evt. offer for en biologisk funderet ringere evne til at deltage legalt i samfundet – eller også har kriminalitet været forstået som resultat af det særlige miljø, de kriminelle voksede op og levede i. Begge forklaringer kan benyttes som begrundelser for, at personer, der begår kriminelle handlinger, skal afholdes fra at ‘genere’ resten af samfundet, og at de skal ‘gen-opdrages’, resocialiseres, disciplineres, så de kan følge de samme love som andre mennesker og dermed bidrage til samfundet. De omtalte forklaringer ser altså ud til at have fokus på dels kontrol over ‘de kriminelle’ og dels resocialisering eller opdragelse af dem – hvilket så vil være fængslets opgave.

8 http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Kriminologi/kriminologi

Hvordan ser disse forklaringer ud i forhold til de førnævnte socialpsykologiske diskurser i relation til integrationens, eller socialiseringens, problem?

5. Den sociale integrations problem

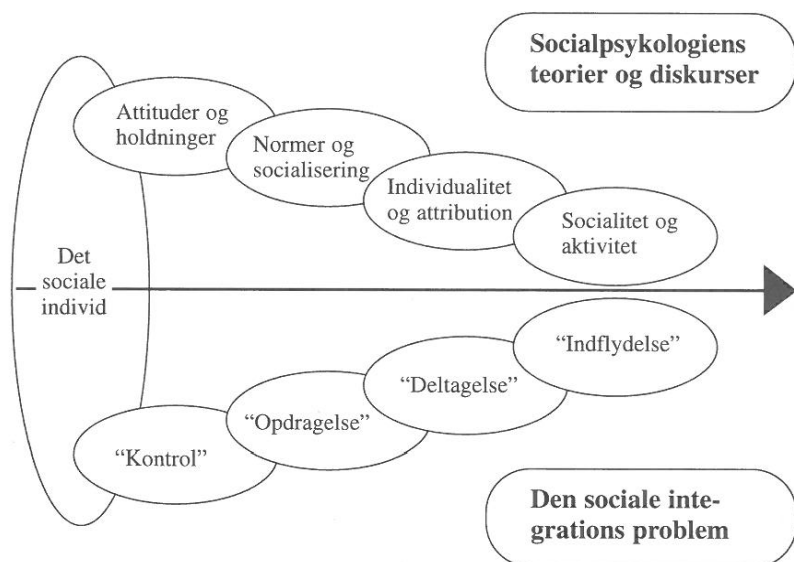
I en undersøgelse og diskussion af socialpsykologien som felt karakteriserede Andersen og Mørch (2000) socialpsykologiens historiske udvikling ved at se på, hvordan denne nye disciplins teorier og diskurser gennem tiden forsøgte at forklare og anvise løsninger på 'den sociale integrations problem'. Den sociale integrations problem er også centralt i forsøgene på gennem tiden at forklare, hvorfor nogle mennesker handler kriminelt, og hvordan kriminalitetskontrol kan praktiseres og bidrage til social integration.

I Durkheims (1975) overvejelser om socialisering, opdragelse og uddannelse kritiserer han datidens fremherskende pædagogik og uddannelsestænkning for at betragte psykologien som sit væsentlige grundlag. Durkheim karakteriserer datidens psykologi som videnskaben om det enkelte individ og de drivkræfter, der bevæger individets virksomhed og udvikling, og han kritiserer pædagoger for at have betragtet opdragelse som noget individuelt rettet og derfor for at se pædagogikken som noget, der kunne udledes af psykologien (ibid., p. 83). Ud fra analyser af samfundsudvikling definerer Durkheim *sociologien* som den rette videnskab til undersøgelse og bestemmelse af opdragelsens og socialiseringens mål: "... opdragelsen er en udpræget social ting, både gennem sin oprindelse og gennem sine funktioner, og som følge deraf afhænger pædagogikken⁹ mere af sociologien, end af nogen anden videnskab" (ibid., p.82).

Andersen og Mørch tager i deres analyse og diskussion udgangspunkt i den forståelse, Durkheim lægger frem ovenfor, nemlig at det, som sociologien skaber viden om, er de fænomener, der rejser særlige udfordringer og krav til opdragelse og socialisering. Til forskel fra Durkheims karakteristik af psykologi som videnskaben om den enkelte forbinder Andersen og Mørch i deres socialpsykologiske tilgang den sociale integrations problem med den historiske udvikling af modernitet og individualisering og dermed også med udviklingen af en ny videnskab: "Individualiseringens udfordringer blev socialpsykologiens" (ibid., p. 388).

Socialpsykologiens tankeformer og diskurser har gennem det forrige århundrede tilbudt forskellige teorier om forholdet mellem samfundsmæssige forandringer og individuelle handlinger, og forfatterne skitserer socialpsykologiens diskursudvikling i nedenstående model:

9 Durkheim beskæftiger sig med pædagogik som videnskab, det er ikke pædagogisk praksis, han skriver om her. I pædagogik som videnskab er sociologien ifølge Durkheim nødvendig og uomgængelig, fordi det er sociologien, der kan diagnosticere, hvordan samfundets udvikling rejser behov for særlige kompetencer, karaktertræk og kvalifikationer, som opdragelse og uddannelse derfor må rette sig imod (Durkheim, 1975).

(ibid., p. 390)

Den tidligste periode af socialpsykologisk forskning (1920-1950) var relateret til et politisk og samfundsmæssigt behov for at finde veje til at 'kontrolere og styre individet i samfundet', og denne forskning omfattede undersøgelser af menneskers udviklinger af attitude og holdninger:

Attituderne blev set som grunde til handling og samtidig som 'nedslag' i den enkelte af hans eller hendes sociale liv lige fra barndommen til særlige konfliktuelle situationer. (ibid., p. 390)

Med dette udgangspunkt blev fokus i forskningen rettet mod at undersøge dannelse og ændring af attituder hos den enkelte i forhold til den samfundsmæssige opvækst. Attituder kunne formes således, at de blev i overensstemmelse med de herskende normer og altså potentielt påvirkelige gennem belønning, straf og andre former for opdragelse. Udviklingen af holdninger og normer udvikles ifølge socialiseringsteorien i løbet af opvæksten, og herigennem udvikles identiteten, som altså kan betegnes som et produkt af socialiseringen.

Imidlertid omfatter forskellige sociale sammenhænge mange mulige subkulturer, der også omfatter forskellige former for sociale normer, regler, diskurser og positioneringsmuligheder. Den enkeltes deltagelse i en social sam-

menhæng er mulig gennem aktiviteter og handlinger, der bidrager til at opretholde og evt. forandre den aktuelle sociale praksissammenhæng. Fra deltagernes subjektive perspektiv er aktiviteter og handlinger motiveret af fx ønsker og håb og forestillinger om, hvad der er nødvendigt, værdifuldt, væsentligt eller forkert.

6. Resocialisering som udvikling af normer og attituder

Med udgangspunkt i denne epoke i socialpsykologien kan man forstå begrebet 're-socialisering' som forbundet med, at den pågældende skal udvikle normer og attituder, der er i overensstemmelse med de til enhver tid samfundsmæssigt acceptable normer. Ideen bliver at gen-opdrage den person, som har handlet kriminelt eller på måder, der afviger fra det, der accepteres som lovlydigt, til at være mere velfungerende i betydningen 'som samfundet ønsker det'.

Resocialisering som begreb er funderet i teorier om socialisering – dvs. teorier om, at børn gennem samspil, opdragelse og læring socialiseres til at forholde sig på særlige måder til samfundets regler og normer. Sådan som Durkheim diagnosticerede opgavefordelingen mellem sociologi og psykologi, hørte dette til psykologiens opgaver.

I de kulturpsykologiske videreudviklinger af de tidlige socialisationsteorier udfoldes begreber om, hvordan børn gennem socialisering lærer og udvikler sig til personer med særlige motiver, værdier og orienteringer i forhold til de sociale fællesskaber, der har betydning for dem (fx Leontjev, 1978; Hedegaard; 1995; Rogoff, 1990). Gennem socialisationsprocesser udvikles personers identitet, relationer og vaner, herunder også deres sanselige og kropslige smag og præferencer (fx Bourdieu, 1997; Gebauer & Wulff, 2001). Ud fra den socialisationsteoretiske tankefigur kan man forstå de processer, man ofte igangsætter under betegnelsen resocialisering, som en *om-socialisering*.

Ud fra socialisationsteori er det nødvendigt at 'om-socialisere' personer, der ikke følger de juridiske regler for handling og livsførelse (og bliver dømt som kriminelle), hvis de skal blive mere velfungerende samfundsdeltagere. Begrebet resocialisering er udviklet i en tid, hvor teorien om, at alle mennesker socialiseres i henhold til nogle indiskutable normer, var fremherskende. Senere har kulturforskning og kritisk social forskning vist, hvordan forskellige grupperinger, sociale klasser eller subkulturer kan have forskellige normer for, hvad der er acceptabelt, og meget forskellig viden, færdigheder og forståelser (fx Bourdieu, 1997); (Durkheim (1975) var også inde på dette som led i samfundets nødvendige arbejdsdeling). Derfor er der i dag gode grunde til at anvende begrebet 'om-socialisering' frem for resocialisering, fordi man med begrebet 'resocialisere' implicit kommer til at antage, at de mennesker, der skal resocialiseres, *har haft* de normer, færdigheder eller an-

det, som den aktuelle socialiseringsproces rettes imod at udvikle. Sagen er imidlertid, at mange af de personer, som er målet for diverse indsatser, *ikke* har haft sådanne færdigheder (Mathiassen, 2005). Det betyder, at disse personer på nogle livsområder skal udvikle helt nye færdigheder og kundskaber, der skal træde i stedet for det, de tidligere er socialiseret til.

7. Forskningsvending: Fra resocialisering til tilblivelse

Kritikken af begrebet om resocialisering ovenfor hænger sammen med, at forskningen og teoriudviklingen er blevet mere nuanceret, kompleksitets-sensitiv og reflektiv. Med hjælp fra de omtalte socialpsykologiske tankefigurer vil vi tentativt karakterisere forskningen i regelrandzoner som udsædnt mellem historiske diskurser om normer-opdragelse, individualitet-deltagelse og socialitet/identitet-indflydelse. Det er et felt, der samler sig om, hvordan samfundsmæssige og kulturelle regler og normer for ansvarlig handling vurderes og reguleres.

Forskningens perspektiver på resocialisering, på normativitet og på tilblivelsesmuligheder er med tiden i stigende grad blevet genstand for refleksion. Foucaults analyser af sociale diskurser og magtproduktion og Goffmans analyser af stigmatiseringsprocesser og totalinstitutioner har været stærke inspirationskilder til denne forskningsrefleksive tilgang (Goffmann, 1967; 2009; Foucault, 2002). Den har bl.a. ført til kritiske undersøgelser af strukturel magt og diskursiv normproduktion i institutioner og i sociale grupperinger og subkulturer såvel som i særlige arbejdssammenhænge. Disse undersøgelser og deres fokus adskiller sig fra tidligere forskning, der betragtede eksisterende sociale normer som givne forudsætninger for, hvad der var godt eller rigtigt. I særligt den kvalitative forskning har der været stigende interesse for at undersøge, hvordan strukturelle forhold og positioner producerer særlige ideer, tanker, følelser, håb og ønsker hos deltagere i en given social praksis (fx Ahmed, 2009; Butler, 2009; Søndergaard, 2005). Dette gælder også forskeren, der i meget af denne forskning betragtes som en deltager i samfundets normative praksisser og derfor både er medproducent af data og må forholde sig reflektivt til de herskende normer og teorier i den kontekst, vedkommende undersøger. Dette er en ganske anden position end den tidlige socialpsykologiske forskning, hvor de eksisterende normer i højere grad kunne danne grundlag for forskeres vurderinger og eventuelle anbefalinger. Det refleksive perspektiv på normer kan måske betyde, at det vil være vanskeligt for forskere at vurdere og komme med forslag til udvikling af praksis på dette område – når forskeren ikke kan indtage et absolut og ‘værdifrit’ standpunkt, kan forskningen blive henvist til at synliggøre forskellige kræfter og processer i feltet, men være uden holdepunkter, der kan give grundlag for at anbefale noget som bedre end andet.

Både politiske beslutningstagere og forskere er interesserede i viden om, hvordan psykologiske kræfter som ideer, tanker, følelser, håb og ønsker næres både i institutionelle sammenhænge og i miljøer og grupperinger, der potentielt kan rekruttere til – eller bort fra – kriminalitet. Imidlertid betyder de refleksive forskningstilgange, at forskere i stigende grad stiller åbne spørgsmål til de eksisterende normer og undersøger, hvordan deltageres orienteringer er meningsfulde *for deltagerne* (fx Roulston, 2010) – for eksempel i kriminelle miljøer og i forhold til at komme ud af dem eller i forhold til handlemuligheder i fængsler eller andre totalinstitutioner. I forskningen, hvoraf dette nummer af Psyke & Logos præsenterer nogle eksempler, ses interesse for at udvikle viden om både deltageres oplevelser og forståelser af deres hverdag og muligheder i samspil med andre. Endvidere ses interesse i at udvikle viden om, hvordan deltagerne i såvel afsoning som på vej ud af kriminelle miljøer kan inddrages aktivt, så de kan få indflydelse på deres fremtidige muligheder – og/eller deres perspektiver kan få indflydelse på udviklingen af praksisfeltet. Disse forskningsinteresser ses bl.a. i en del af den individrettede rehabiliteringsideologi, som præger en stor del af indsatserne i kriminalforsorgens regi (Andrews & Bonta, 1998; Zamble & Quinsy, 1997; Kriminalforsorgen.dk: KRUS.no). Men også i andre paradigmer inden for kriminologien, der fokuserer på ‘desistance’¹⁰ er disse forskningsinteresser drivkraft (eksempelvis: Maruna, 2001;¹¹ McNeill, 2003; 2006; Maruna & Farrel, 2004). McNeill (2003; 2006) beskæftiger sig med ‘desistance’ fra en anden vinkel end interventionismen i klassisk psykologisk (behandlingsmæssig) forstand gør det. Han har argumenteret for, at det interventionistiske paradigme, som ‘what works’-traditionen kan placeres inden for, bør hvile på forståelser af ‘desistance’-processen. Denne ‘desistance’-proces dækker over det forhold, at den enkelte undlader at begå kriminelle handlinger over lang tid. Her er det centralt, at det retter sig mod de personer, hvor det at begå kriminelle handlinger er blevet et mønster, og hvor det forekommer vanskeligt at forstå, hvorfor dette mønster opretholdes. I studiet af desistance lægges op til at forstå de måder, som mennesker forandrer sig på, og dermed flyttes fokus fra de mere statistisk baserede modeller af mennesker som ‘kriminelle’ eller ‘forbrydere’. Man kunne også sige, at det åbner for at se tilblivelsesmuligheder for disse mennesker som andet end ‘kriminelle’ – som arbejdende, som familiemennesker etc. Det er med andre ord et mere accepterende paradigme end fordømmende, men samtidig med et krav om, at den enkelte skal tage ansvar – og altså netop afstå fra sit hidtidige kriminelle mønster (McNeil et al., 2012). Metoden til at undersøge det er, som antydnet ovenfor, at man prøver at forstå den enkeltes erfaringer med processen sna-

10 Det vil sige, at personer ophører med at handle kriminelt eller i det hele taget ophører med at handle på måder, der kan karakteriseres som antisociale.

11 Maruna har udviklet en narrativ model i sin bestræbelse på at forstå, hvilke grunde personer kan have til at ophøre med at begå kriminelle handlinger.

rere end at 'sample' via rent statistisk baserede data. Metoden rækker dog ud over at få indsigt i et førstepersonperspektiv. De indhøstede erfaringer skal bidrage til at kriminalforsorg generelt bedre kan bistå mennesker i at ophøre med at handle kriminelt, så de selv kan bevæge tilværelsen videre uden kriminalitet (McNeill, 2006, pp. 45-46).

Det er med andre ord centralt at udforske de forbindelser, der eksisterer mellem "structure, agency, reflexivity and identity in desistance processes" (ibid., p. 56). Det betyder, at der ikke kun skal være fokus på 'risk and needs' (som i RNR: Risk, Need and Responsivity-tilgangen v. Andrews & Bonta, 1998), men også på *styrker*. Denne forskning lægger vægt på, at den dømte både betragtes som et individ med rettigheder, men også på, at den dømte skal gøre godt igen, hvad han har forvoldt af skade i og med sine kriminelle handlinger (jf. Marunas 'Making Good' fra 2001). Disse principper mener vi er relevante i forhold til arbejde med 'kriminelle mønstre', men at det stiller sig anderledes for de typer af kriminalitet, som typisk ikke begås som mønstre, eksempelvis de fleste former for drab.

McNeill formulerer desistance-forskningens radikale forandring af opfattelsen af kriminalitet og straf således:

Unlike the earlier paradigms, the desistance paradigm forefronts processes of change rather than modes of intervention. Practice under the desistance paradigm would certainly accommodate intervention to meet needs, reduce risks and (especially) to develop and exploit strengths, but whatever these forms might be they would be subordinated to a more broadly conceived role in working out, on an individual basis, how the desistance process might best be prompted and supported. (ibid., pp. 56-57)

Socialpsykologiske perspektiver

De forandringer i kriminalitets- og resocialiseringsforskningens perspektiver, vi har gjort rede for – fra fokus på straf og normalisering af kriminelle til involverende og støttende integrationsprocesser i det omtalte 'desistance paradigme' – deler overordnede perspektiver med de senere års socialpsykologiske teorier (Andersen & Mørch, 2000). I de senere års socialpsykologiske teorier karakteriserer Andersen og Mørch en interesse, der er kritisk i forhold til de tidligere forestillinger om, at personer skal socialiseres til eksisterende normer gennem opdragelse – og dermed gennem 'ukritisk' opdragelse til det eksisterende. I stedet retter interessen sig mod at begribe, hvordan personer lærer og udvikler identitet gennem deltagelse i sociale praksisformer. En teori på dette felt, der fik stor udbredelse i de skandinaviske lande, var Lave og Wengers 'Situated Learning' (1997). Denne teori rummer mange ideer, der ligner forestillingerne i bl.a. Banduras 'Social Learning'-teori, dog med den forskel, at Banduras teori omfatter begreber om, hvordan individuel læring og selvforståelse læres gennem forskellige psykologiske processer, mens

Lave og Wengers teori fortrinsvis omfattede sociale processer. I følge Andersen og Mørch (2000) er det væsentligt at udvikle de socialpsykologiske teorier, så de bedre kan begribe social deltagelse og integration i det sociale liv såvel som individuelle bidrag til forandring og indflydelse på fællesskabets udvikling. Dette felt er fortsat i udvikling og ser ud til at dele interesser med eksempelvis 'desistance-paradigmet', som McNeil omtaler ovenfor.

8. Et fælles genstandsfelt: regelrandzoner

I redegørelserne har vi nu karakteriseret nogle af de væsentlige konstituerende teorier og forklaringer, der har haft betydning for det forskningsfelt, vi har kaldt for regelrandzoner. Inden for genstandsfeltet *kriminalitet* har vi karakteriseret nogle grundlæggende forståelser af kriminalitet, straf og resocialisering og en række af de institutionaliserede forhold vedrørende kriminalitet og straf, herunder totalinstitutioner som fængsler, i et historisk perspektiv. Forskellige diskurser om, hvordan resocialisering kan være mulig, har vist sig i de skitserede teorier om og institutionaliserede tiltag i forhold til kriminalitet. Vi har sammenlignet disse med nogle grundlæggende socialpsykologiske diskurser om social integration. Disse socialpsykologiske diskurser har historisk forandret sig fra de tidlige, hvor den samfundsmæssige udfordring blev betragtet som et spørgsmål om at kunne kontrollere individet i fællesskabet, og socialpsykologiens diskurser handlede om attituder og holdninger til en samfundsmæssig udfordring med fokus på opdragelse, hvor socialpsykologiens diskurser omhandlede normer og socialisering. Senere blev den samfundsmæssige udfordring forbundet med individualisering, så det blev væsentligt at få samfundets medlemmer til at deltage i de samfundsmæssigt væsentlige opgaver – og socialpsykologiens diskurser blev udfoldet med fokus på individualitet og attribution. I de seneste år har den samfundsmæssige udfordring ifølge analysen (Andersen & Mørch, 2000) handlet om at involvere alle samfundets medlemmer, så de påtager sig at udøve indflydelse på samfundets udvikling, og socialpsykologiens diskurser har i tilknytning til dette handlet om socialitet og aktivitet.

Disse diskurser mener vi også at kunne se spor af i den aktuelle forskning i feltet. Som vi indledte med, foreslår vi at kalde dette felt for 'regelrandzoner', da det er karakteriseret ved at forskellige samfundsmæssige, kulturelle og/eller juridiske regelsystemer støder sammen, så de deltagende personer *må forholde sig til forskellige regelsystemer samtidig*. I en regelrandzone udfordrer to eller flere eksplicitte og modsatrettede regelsystemer forestillingerne om, hvad der er det rette at opleve, føle, mene og gøre. Et regelsystem i en given institutionel sammenhæng eller en given subkultur kan som før nævnt være samfundets juridiske regler, dvs. love, eller særlige regler i form af fx eksplicitte værdisystemer, som omfatter særlige ritualer for handling, adfærd, sprogbrug m.m.

Et regelsystem omfatter også eksplicitte sanktionsregler og retningslinjer for straf, hvilket udgør en forskel mellem regelrandzoner og det at færdes i forskellige sociale miljøer. I sociale miljøer generelt kan der være forskelle i måder at orientere sig, kommunikere og handle på i hverdagslivet og forskelle i måder at deltage på i forskellige sociale praksissammenhænge, men ikke eksplicit fælles definerede sanktioner, såfremt en deltager ikke følger de sociale regler. Der bliver snarere tale om forhandlinger og måske en form for brud i gruppens samvær og aktiviteter, hvilket ikke er identisk med eksplicitte straffe.

Det særlige ved regelrandzoner betyder, at deltagerne i denne slags zoner møder særlige krav og pres. Det gælder eksempelvis, når man som ny i en straffeanstalt skal lære reglerne her, og det gælder, når man efter afsoning eller efter en periode som deltager i et radikaliseret kriminelt miljø skal finde vej ind i et liv, hvor man følger de almindelige samfundsmæssige leveregler. Sådanne overgangssituationer finder sted i 'regelrandzoner'.

Deltagerne i en regelrandzone er i mange situationer presset til at vælge mellem, hvilket regelsystem der skal være orienteringsledende for dem. Regelrandzoner som forskningsfelt omfatter dermed handlesammenhænge, der er karakteriseret, ved at personer ofte er i transition, dvs. i en overgang mellem deltagelse i et regelsystem og potentiel deltagelse i et andet regelsystem.

Ved i et socialpsykologisk perspektiv at betragte dette felt som regelrandzoner rettes fokus mod de særlige betingelser og muligheder, der er forbundet med, at deltagerne konstant må forholde sig til potentielt konflikтуelle regelsystemer. Ud fra det socialpsykologiske fokus på den sociale integrations problem rejser der sig her særlige udfordringer for deltagerne i subgrupper som fx bandemiljøer, stærkt radikaliserede miljøer og radikale trossamfund, fordi disse grupperinger ofte opererer med andre love og regler end samfundets juridiske love. Det kan være regler, der fx handler om at hævne for at bevare sin personlige eller sin gruppes ære, og hævn kan omfatte voldsomme fysiske overgreb. Personer, der skal forholde sig til juridisk bestemte sanktioner i form af totalinstitutionsophold er (i Skandinavien og mange andre steder i verden, men ikke alle steder) principielt sikret af FN's menneskerettigheder, som statslige systemer skal overholde. Det giver (bør i alt fald give) fundamental beskyttelse i form af, at også fanger har rettigheder – forskningen i totalinstitutioner undersøger bl.a., om disse rettigheder overholdes, hvilket også gælder nogle af bidragene i dette temanummer. Denne form for retssikkerhed er i en del subkulturelle miljøer erstattet af den pågældende grupperings særlige love og regler. Det stiller meget store krav til den, der ønsker at forlade miljøet. Det er nødvendigt at kunne forholde sig reflekteret i mange hverdagssituationer, for i en regelrandzone er der konstant konkurrerende og potentielt modsætningsfulde sociale regler for orientering og handling, og dermed suspenderes og undermineres deltagerens sædvanlige mønstre for orientering og handling. Det er ikke muligt at forholde sig 'som man plejer', for enhver forholder sig og forholdemåde signalerer samtidig et tilhørsforhold til den ene eller anden form for regler i regelrandzonen.

En regelrandzone er en krævende livssammenhæng, fordi den udfordrer og destabiliserer deltagerens handlemønstre og orienteringer – de skal konstant reflekteres. I en aktuell socialpsykologisk grundforståelse bliver mennesker til som sociale væsner gennem deltagelse i sociale relationer og systemer, og dermed bliver identitet til gennem oplevelser af sammenhæng og mening, når der er en vis grad af overensstemmelse mellem oplevelserne af sig selv og egne tilskyndelser, ønsker, følelser etc. og det, der er meningsfuldt i den aktuelle sociale kontekst (se fx Stern, 2000; Bruner, 1990; Holzkamp, 1998; Lave & Wenger, 1997). I en regelrandzone er der imidlertid konstant potentielt konkurrerende regler og kriterier for, hvad der er meningsfuldt, nødvendigt eller farligt. Det er meget krævende at skulle orientere sig reflektivt i mange situationer og handlinger gennem længere tid. Professionelle trænes i at være i arbejds kontekster, hvor de skal repræsentere et sæt sociokulturelle regler, der udfordres af andre deltagere – fx pædagoger i arbejde med unge i døgninstitutioner eller betjente, der arbejder med dømte i fængslet. Sådanne professionelle har et arbejdsfællesskab og regelsæt at støtte sig til i deres arbejde og bliver uddannet og trænet til at forholde sig til andres udfordringer af disse sociale regler. Nytilkomne og ikke-professionelle deltagere (fx en førstegangs-dømt og indsat, en person, der ønsker at forlade en kriminel gruppering eller bande, eller en fængselsforsker) er deltagere i regelrandzoner, hvor de må forventes at opleve forvirring, orientingsløshed, afmagt, angst; for nogle vil der måske ligefrem blive tale om identitetstab og realitetssammenbrud – bl.a. fordi der ikke er mulighed for at opretholde sædvanlige virkelighedsforståelser i kraft af ureflekterede rutiner for handling, oplevelser, følelser og mening (jf. Holzkamps begreb om daglig livsførelse i Holzkamp, 1998).

I en del af den nye forskning i regelrandzonedeltageres oplevelser og orientering ses interesse i at belyse, hvordan den enkelte deltagers oplevelser af mening og tilskyndelser til handling ændrer personens erfaringsmuligheder og videre muligheder for social deltagelse – se fx Schinkel, 2014, og artikler i dette temanummer. Dette er et spændende felt for videre udvikling af viden om nye tilblivelsesmuligheder efter livsforandringer – nogle eksempler kan være: rekruttering til eller exit fra en randzonegruppering eller indgreb som følge af dom og afsoning.

9. Regelrandzoneforskning og urørlighedszoner?

I en del af forskningen på regelrandzonefeltet er der en (ofte implicit) solidaritet med 'de udsatte, marginaliserede og/eller dømte' (jf. bidragene i dette temanummer). Denne solidaritet ses i interesser for at belyse deres perspektiver på dom og afsoningsforhold, deres tab og flygtige håb, deres oplevelse af afmagt og repressive systemer. I denne interesse er der hos en del forskere samtidig tendens til at udnævne de dømte til ofre for teknokra-

tiske systemer og magtteknologier og i mindre grad undersøge, hvilke muligheder for handling, deltagelse og forandring de muligvis har eller kan udvikle. Med den nyere socialpsykologis interesse i deltageres perspektiver og mulige indflydelse bliver det interessant at se, om regelrandzonedeltageres (fx fangers) muligheder for handling, deltagelse og indflydelse kommer i fokus for forskningen fremover.

I forhold til forskningens beskrivelser af bl.a. fangers oplevelser af tab, savn, sorger og manglende håb til livet vil det være interessant at få yderligere viden om, hvordan dømtes oplevelser og forståelser af sammenhænge mellem dette og deres mulige ansvar som myndige personer kan bidrage til deres orientering i de regelrandzoner, de aktuelt befinder sig i. I forlængelse af undersøgelser som Schinkels nyligt publicerede om langtidsfangers fortællinger om deres opfattelser af dommen og dens betydning for deres liv og fremtid (Schinkel, 2014) og refleksioner som Hammerlins og Salvesens (2014) om ondskab, ansvar og håb vil det være interessant at undersøge fangers og andre regelrandzonedeltageres refleksion over og orientering i forhold til handlemuligheder i deres aktuelle situation (Mathiassen, 2005; 2012).

Som nævnt er en del af forskningen orienteret mod en 'fangesolidarisering' i lighed med den tidligere omtalte hos Christie. Det kan være betydningsfuldt for at få adgang til det, der opleves meningsfuldt og ledende for orientering, erkendelse og refleksion hos deltagere i en regelrandzone. Imidlertid er der tilsyneladende en vis blufærdighed med hensyn til at undersøge dømtes oplevelser af eget ansvar og refleksioner over mulige nyorienteringer – dvs. valg af orientering i den aktuelle regelrandzone. Kan de væsentlige indsigter fra forskning med fokus på sociale og strukturelle forhold og processer betyde, at forskere stræber efter at undgå fordømmende og essentialiserende forståelser og derfor undlader at bevæge sig ind i det, der kan betegnes som fangers og andre regelrandzonedeltageres urørlighedszone?

Hvordan kan forskningen i dette regelrandzonefelt videreudvikle og balancere viden om betydninger af samfundsmæssige og sociokulturelle strukturer og socialpsykologiske processer med viden om menneskers muligheder for ansvar og handlemuligheder? Kan en vej være at reflektere over implicite urørlighedszoner i forskningen – fx ved at betragte det undersøgte felt som en regelrandzone, der også udfordrer forskningens og forskerens kendte regler og orienteringer?

Tak

Tak til grundige reviewere for kritiske og konstruktive kommentarer.

REFERENCER

- Ahmed, S. (2009). The Organisation of Hate. In J. Harding & E. D. Pribram (Eds.), *Emotions – A Cultural Studies Reader* (pp. 251-266). New York: Routledge.
- Andersen, H., & Mørch, S. (2000). Socialpsykologiens verdener. *Psyke & Logos, Tema: Psykologiens historie i Danmark*, 21(1).
- Andrews, D. A., & Bonta, J. (1998). *The Psychology of Criminal Conduct*. Anderson Publishing Company, 2nd edition.
- Balvig, F. (2015). http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Kriminologi/kriminologi
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs; Prentice-Hall.
- Berger, P., & Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality*. New York: First Anchor Books Edition.
- Bourdieu, P. (1997). *Af praktiske grunde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bruner, J. (1999). *Mening i Handling*. Århus: KLIM.
- Butler, J. (2009). Violence, Mourning, Politics. In J. Harding & E. D. Pribram (Eds.), *Emotions – A Cultural Studies Reader* (pp. 387-402). New York: Routledge.
- Cleckley (1964). *The Mask of Sanity*. New American Library.
- Christie (2004). *En passende mængde kriminalitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Duguid, S. (2000). *Can Prisons Work? The prisoner as object and subject in modern corrections*. Toronto: University of Toronto Press.
- Durkheim, E. (1975). *Opdragelse, uddannelse og sociologi – en bog om opdragelsens og uddannelsens funktion I samfundet*. Carit Andersens Forlag og Finn Suensons Forlag.
- Foucault, M. (2002): *Overvågning og straf. Fængslets fødsel*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Gebauer, G., & C. Wulff (2001). *Kroppens sprog – Spil, ritualer, gestik*. København: Gyldendal Uddannelse.
- Goffman, E. (1967). *Anstalt og menneske. Den totale institution socialt set*. Viborg: Jørgen Paludans Forlag.
- Goffman, E. (2009). *Notes on the Management of Spoiled Identity*. Simon & Shuster.
- Hare, R. (1998). Psychopaths and Their Nature: Implications for the Mental Health and Criminal Justice Systems. In T. Millon, E. Simonsen, M. Birket-Smith & R. D. Davis (Eds.), *Psychopathy. Antisocial, Criminal and Violent Behavior*. New York: The Guilford Press.
- Hare, R. D. (1999). *Without conscience. The disturbing world of the psychopaths among us*. New York: The Guilford Press.
- Hare, R. D. (1998a). The Hare PCL-R: Some issues concerning its use and misuse. *Legal and Criminological Psychology*, 3, 99-119.
- Holzkamp, K. (1998). Daglig livsførelse som subjektvidenskabeligt grundkoncept. *Nordiske Udkast*, 26(2), 3-32.
- Hammerlin, Y., & Leer-Salvesen, P. (2014). *Voldens ansikter. En dialog om ondskap, ansvar og håp*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, A/S.
- Hauge, R. (1996). *Straffens Begrunnelser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hedegaard, M. (1995). *Tænkning, viden, udvikling*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lave, J., & Wenger, E. (1997). *Situated Learning – Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leontjev, A. (1983). *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. Moskva: Sputnik.
- Maruna, S., & Stephen, F. (2004). Desistance from Crime: A Theoretical Reformulation. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 43, 171-94.
- Hammerlin, Y., Mathiassen, C., & Strand, T. W. (2006). *Velferdsstatens velsignelser og farer*. Oslo: KRUS. Dokumentasjon og debatt.

- Mathiassen, C. (2005). *Fanget i tilværelsen. Casestudier i fastlåsthed og forsøg på frigørelse*. Ph.d.- afhandling. København: Københavns Universitet. Institut for Psykologi.
- Mathiassen, C. (forthcoming). Imprisoned in existence – excluded from society. In J. Valsiner (Ed.), *Nothingness: and its importance to psychology*. IPA, 2015.
- McNeill, F. (2006). A desistance paradigm for offender Management. *Criminology and Criminal Justice*, 6(1), 39-62.
- McNeill, F. (2012). Four forms of offender rehabilitation: *Towards an integrated perspective*, *Legal and Criminological Psychology*, 17(1), 18-36.
- McNeill, F., Farrall, S., Lightowler, C., & Shadd Maruna (2012). *Insights. How and why people stop offending. Discovering Desistance*. Scotland: Iriss.
- Merton, R. (1957). *Social theory and social structure*. Glencoe: Free Press.
- Nielsen, B. G. (2006). *Straf Hvad ellers?* København: Tiderne Skifter.
- Pratt, J. D. (2008a). Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess. Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism. *British Journal of Criminology*, 48(2), 119-137.
- Pratt, J. D. (2008b). Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part 2: does Scandinavian exceptionalism have a future? *British Journal of Criminology*, 275-292.
- Rogoff, B. (1990). *Apprenticeship in Thinking – Cognitive Development in Social Context*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Roulston, K. (2010). Considering quality in qualitative interviewing. *Qualitative Research*, 10(199). <http://qrj.sagepub.com/content/10/2/199>. Online version at DOI: 10.1177/1468794109356739
- Smith, P. S. (2002). Det moderne fængselsvæsens gennembrud i Danmark. Opdragelse, moral og fængselskommissionen af 1840. *Fortid og Nutid*, 2.
- Smith, P. S. (2003). *Moralske Hospitaler*. København: Forum.
- Schinkel, M. (2014). Punishment as moral communication – the experiences of long-term prisoners. *Punishment and Society*, 16(5), 578-597.
- Stern, N. D. (1998). *The interpersonal world of the infant, a view from psychoanalyses and developmental psychology*. London: Carnac.
- Søndergaard, D. M. (1996). *Tegnet på kroppen*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Ugelvik, T., & Dullum, J. (Eds.). (2012). *Penal Exceptionalism? – Nordic Prison Policy and Practice*. Routledge.
- Ward, T., & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation: Beyond the risk assessment paradigm*. London, UK: Routledge.
- Zamble, E., & Quinsy, V. L. (1997). *The Criminal Recidivism Process*. Cambridge University Press.

Netsteder:
Kriminalforsorgen.dk
KRUS.no